

DRUŠTVO
ZA
KULTURNI
RAZVOJ
BAUO

ЈУ НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
БУДВЕ

*Stjepan Annibale Grine
d'Albania*

TRAGOM ARHIVSKE GRAĐE O STJEPANU ZANOVIĆU

AUTORKE STANKE JANKOVIĆ PIVLJANIN

IZDAVAČI
DRUŠTVO ZA KULTURNI RAZVOJ „BAUO“
JU NARODNA BIBLIOTEKA BUDVE

ZA IZDAVAČE
DUŠAN MEDIN
MILA BALJEVIĆ

KOORDINATOR PROJEKTA
DUŠAN MEDIN

UREDNIK
DUŠAN MEDIN

DIZAJN
GORAN RATKOVIĆ

TEHNIČKO UREĐENJE
JASMINA ŽIVKOVIĆ
JELENA MRKIĆ

ŠTAMPA
GOLBI, PODGORICA

TIRAŽ
300
(1. IZDANJE)

GODINA
2024.

POKROVITELJ
TURISTIČKA ORGANIZACIJA OPŠTINE BUDVE

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-9940-828-13-4 (Društvo za kulturni razvoj „Bauo“)
ISBN 978-9940-736-65-1 (Narodna biblioteka Budve)
COBISS.CG-ID 30539012

O projektu

Tragom arhivske građe o Stjepanu Zanoviću

Tragom arhivske građe o Stjepanu Zanoviću kompleksan je višegodišnji i višemedijalni projekat, rađen u produkciji petrovačkog Društva za kulturni razvoj „Bauo“ i JU Narodna biblioteka Budve. Sastavljen je iz nekoliko ključnih segmenata: istoimene dokumentarne izložbe, pratećeg kataloga i naučne monografije, kojima su prethodila opsežna istraživanja domaće i strane literature, te arhivskih i bibliotečkih fondova u Crnoj Gori i inostranstvu. Autorka cjelokupnog projekta je Stanka Janković Pivljanin, master filologije i doktorantkinja nauke o književnosti na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, rođena Kotoranka (Muljanica) i istraživačica širokog interesovanja o temama iz književne i kulturne istoriografije istočne obale Jadrana, naročito novovjekovne Boke kotorske. Upravo je opus Stjepana Zanovića predmet njene doktorske disertacije, koju radi pod mentorstvom prof. dr Snežane Milinković i prof. dr Nenada Nikolića.

Ideja o ovom projektu utemeljena je u primarnom tematskom usmjerenju Društva „Bauo“ – na problematiku primorske istorije, tradicije i baštine. Podsjetimo, i sama riječ *bauo* paštrovski je pojam nastao od italijanskog *baule*, u značenju škrinja/*skrinja*, sanduk ili kofer/*kufer*, odnosno mjesto za odlaganje i transport vrijednih stvari, pa i nevjestinske prčije. Bauo nije samo romanizam pozajmljen iz lokalnog govora Paštrovića, on je i pokretno kulturno nasljeđe – relikv višestoljetne prošlosti koji mnogi i dalje čuvaju i koriste, a možemo ga razumjeti i kao čuvara – rizničara raznovrsnih kultura i ljudskih tragova, kojima obiluje Primorje od najstarijih vremena.

Upravo stoga je Društvo „Bauo“, u saradnji s budvanskom Bibliotekom, najranije formiranom institucijom kulture i pismenosti u gradu, odlučilo da pruži doprinos baštinjenju i memorijalizaciji sjećanja na jednu krajnje neobičnu ličnost paštrovskog, budvanskog, ali i mnogo šireg prostora, neizostavnog člana „sazviježđa evropskih pustolova“ XVIII stoljeća – poetu, dramskog pisca, filozofa i političkog avanturistu Stjepana Zanovića (1751–1786). Ali i mnogo više od toga: da se o Zanoviću objedini što je moguće više pisanih izvora, u prvom redu njegovih autografa i onovremenih zapisa o njemu, te prevrednuju zanimljiva mu biografija, opsežna bibliografija i rukopisna zaostavština, nastala u svega jednoj deceniji.

Naučni rezultati i zaključci do kojih je autorka došla, na moderan i stručno-popularan način najprije se prezentuju baš u Budvi, u Crkvi Santa Marija in Punta, nekoliko stotina metara udaljenoj od mjesta na kojem je Zanović rođen prije 273 godine. Kako se izložba otvara u ljeto 2024, to je tačno 238 godina od njegove smrti u zatvoru u Amsterdamu, gdje je bio utamničen zbog raznih finansijskih i političkih mahinacija, čiji je bio vinovnik.

Svijest o značaju projekta o Stjepanu Zanoviću iskazala je Turistička organizacija Opštine Budva, čija je Komisija odlučila da ga sufinansira posredstvom Javnog poziva za raspodjelu sredstava za realizaciju projekata valorizacije kulturne baštine, koji se odnose na arheološka istraživanja, konzervatorske i restauratorske radove, rekonstrukciju i promociju kulturnih dobara na teritoriji opštine Budva. Na ovom mjestu iskazuje im se zahvalnost.

Dušan Medin
koordinator projekta

Na početku

Projekat *Tragom arhivske građe o Stjepanu Zanoviću* autorke Stanke Janković Pivljanin realizuje Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ iz Petrovca na Moru, u saradnji sa JU Narodnom bibliotekom Budve, uz podršku Turističke organizacije Opštine Budva putem Javnog poziva za raspodjelu sredstava za realizaciju projekata valorizacije kulturne baštine.

Obimna građa, prikupljana u Stjepanovoj rodnoj Budvi (Državni arhiv Crne Gore, Arhivski odsjek Budva – DACG AO BD), u Kotoru (Državni arhiv Crne Gore, Istorijski arhiv Kotor – DACG IAK), Gradskom arhivu u Amsterdamu (Gemeente Amsterdam Stadsarchief – GAS) i Državnom arhivu Venecije (Archivio di Stato di Venezia), otkrila nam je obilje novih informacija o ovom čuvenom budvanskom književniku avanturisti i njegovoj porodici, potvrdila ili dopunila stara saznanja, ali i pružila nove, zanimljive uvide u njihove burne privatne živote, vrijeme i okolnosti u kojima su živjeli.

Uporedo sa svjedočanstvima o trgovačkim malverzacijama, neuspjelim poduhvatima i dugovima koji su ga pratili na svakom koraku, gotovo je nevjerovatno u kojim se visokim, tačnije, najvišim evropskim krugovima Stjepan Zanović kretao i kakav je utisak ostavljao na druge – fizičkim izgledom, erudicijom i manirima, ali i nadsve svojim književnim talentom.

Tragajući za podacima o Stjepanu, nailazili smo i na građu o članovima njegove porodice. Ispostavilo se da se, odista, ondašnja evropska istorija – ključni događaji i najvažnije političke i vladarske ličnosti – prelama kroz ovu porodicu: dekadentnost Serenisime i njen pad, složene političke okolnosti u Poljskoj i njena podjela, prilike na pruskom i ruskom dvoru, u Ujedinjenim Nizozemskim Provincijama; međunarodni sukobi između Venecije i Holandije i Austrije i Holandije u kojima su bili direktno uključeni, česte smjene vlasti u Boki, odnosi Budvana i Paštrovića sa susjedima i stranim vladama; bliski kontakti s pruskim prestolonasljednikom i potomjim kraljem Fridrihom Vilhelmom, Katarinom Velikom, carom Josifom Drugim, grofom od Artoa (potonjim Šarlom X), princem Šarlom de Linjom, austrijskim i ruskim feldmaršalom i čovjekom od pera, Mihalom Oginskim, poljskim diplomatom i političarem, Đakomom Kazanovom i mnogim drugim znamenitim ljudima epohe.

Stoga je storija o Zanovićima ne samo povijest o jednoj paštrovsko-budvanskoj porodici već i o malim ljudima u vrtlozima velikih istorijskih zbivanja koja su zauvijek promijenila sliku dotadašnje Evrope, o usudu prostora koji se nalazi na vjetrometini sfera interesa velikih sila, o dometima ljudskog duha, ali i tragičnim ishodima potrebe da se pređe granica svojih mogućnosti i istinske „mjere svijui stvari“, da se bude, kako je Stjepan pisao ocu – „sve ili ništa“.

Antun Zanović – između Venecije i Budve

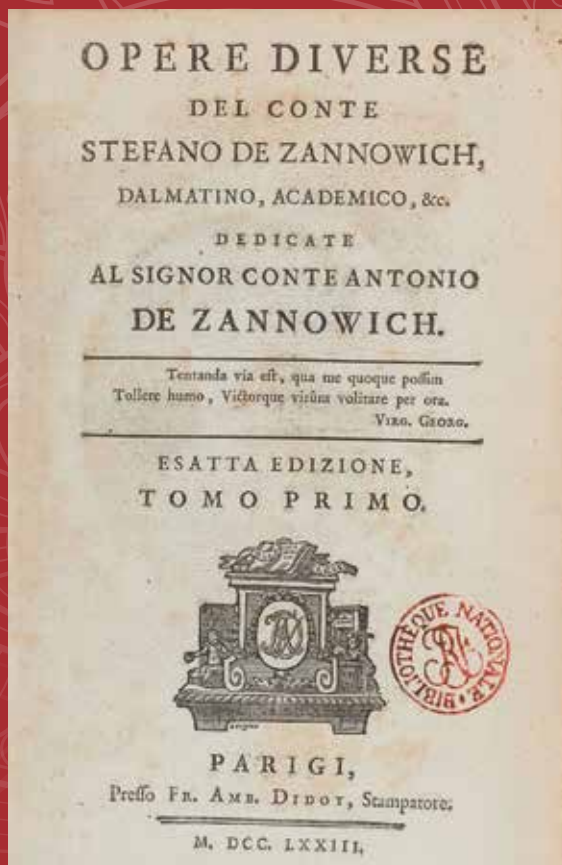
Antun Stjepana Zanović rodio se 1720. godine u Budvi, u paštrovsko-budvanskoj porodici koja je od davnina bila ugledna i imućna, o čemu svjedoči i stara narodna paštrovska pjesma u kojoj se pominje Buljaričko polje, između Kastelastve i Spiča: „polja polja more Zanovića – druga polja sviju Paštrovića“.

U braku sa Franicom Marković dobio je osmoro djece – Marko, Primislav, Stjepan, Stjepan Hanibal i Vjenceslav rođeni su u Budvi, a u Veneciji Marija Jelisaveta, Terezija Đustinijana i Miroslav. I pored neslavne epizode iz Venecije, gdje je jedno vrijeme živio i držao gostionicu (Kazanova i neki drugi izvori navode da je bio prodavac papuča) i odakle je zbog hazardnih igara protjeran avgusta 1766, Antun je u Budvi bio cijenjen i poštovan. U njegovoj kući u Starom gradu sretale su se najvažnije političke ličnosti onoga vremena – od osvjedočenog prijatelja kuće Zanovića, crnogorskog vladike Petra Prvog Petrovića, do predstavnika austrijske i francuske uprave.

Nosio je titulu konta, bavio se trgovinom, bio predsjednik sanitarne inspekcije, a od dolaska Austrije do smrti 1801. nalazio se na čelu Gradske uprave. U vrijeme ustanka u Grblju spriječio je, po svjedočenju don Antuna Kojovića, da Grbljani napadnu i razore Budvu kao leglo francuskih pristalica, pozvavši Petra Prvog da stavi grad pod svoju zaštitu. Zalagao se i da budvanski pravoslavci javno vrše svoje obrede i javne ophode.

Petar Prvi je o njemu govorio kao o „čovjeku tolerantnom i šireg pogleda“, a Stjepan isticao njegovu mudrost i roditeljske vrline. Trudio se da sačuva imovinu od mutnih poslova svojih sinova, savjetovao Stjepana da se dohvati kakvog konkretnog posla. A ovaj mu je posvetio svoje prvo štampano djelo *Opere diverse*, objavljeno u Parizu 1773, u kome je u „Lettera dedicatoria“ govorio o važnosti uloge roditelja, posebno oca u obrazovanju i vaspitanju djece, zahvaljujući mu se, u tom smislu, na onome što je, kao otac, učinio za njega.

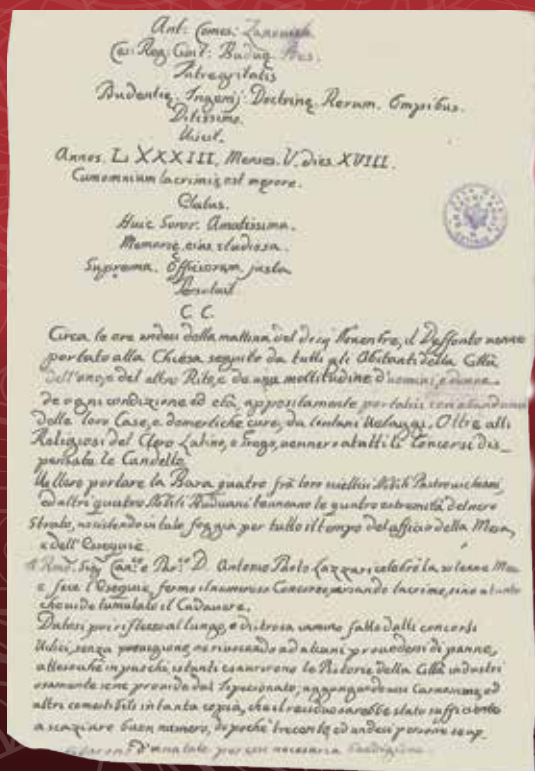
Kada je 13. novembra 1801. umro, u veličanstvenom sprovodu, s očiglednim masonskim simbolima, koji je organizovala njegova sestra Katarina Belafuza, ispratili su ga najveći gradski i vjerski zvaničnici, budvanski i paštrovski prvaci obiju konfesija, i mnogobrojni narod koji se slio i iz okolnih sela kako bi mu odao posljednju počast.

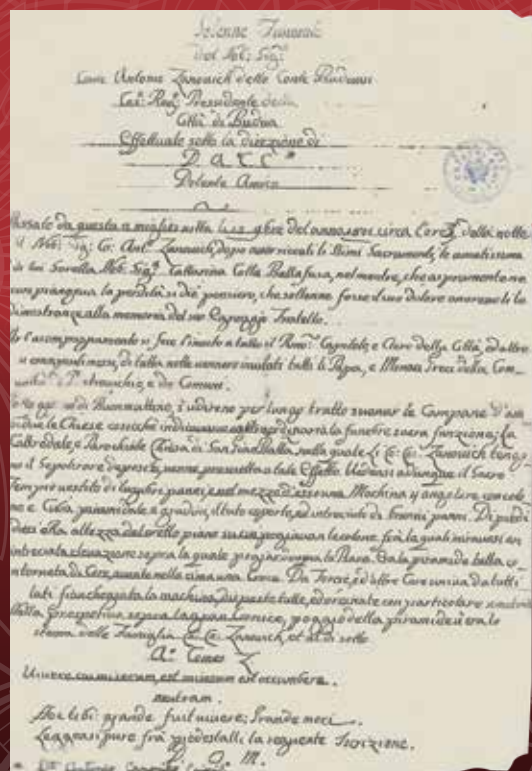
Stjepan Zanolvić je svoje prvo djelo Opere diverse posvetio ocu, 1773. godine

Stjepanovo „Pismo gospodinu kontu Antunu Zanolviću“, 1773. godine

Pogreb konta Antuna Zanolvića, zapisao don Antun Kojović, a prepisao Zuan Medin, januara 180(?) (DACG, AO BD, POMED)

Pogreb konta Antuna Zanolvića, zapisao don Antun Kojović, a prepisao Zuan Medin, januara 180(?) (DACG, AO BD, POMED)

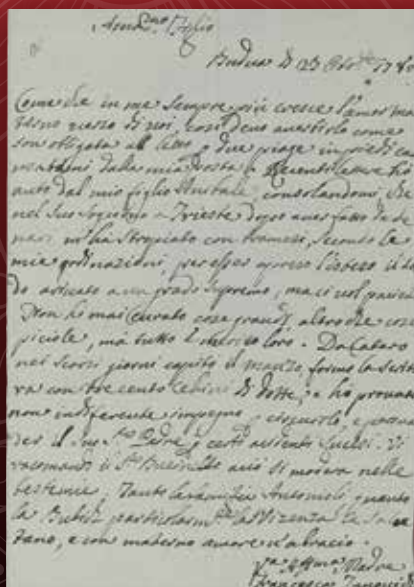
Franica Zanović – „Vostra afetuosissima madre“

Franica Zanović, rođena Marković, „ćerka kapetana Marka“ bila je, sudeći po arhivskoj građi, aktivna i odrešita žena, koja je, koliko je to bilo moguće za ono doba, učestvovala u društvenom životu svog vremena. Vladika Sava Petrović u pismu Vinčencu Doni navodi kako će mu o šteti koju su pretrpjeli manastiri u Stanjevićima i Mainama „sve otkriti gospođa konteša Franka Zanovića“.

Među pismima koja je Stjepan čuvao, nosio sa sobom i koja su iza njega ostala u Amsterdamskom arhivu nalazi se i nekoliko koje je njemu i braći pisala majka i to i na italijanskom i u francuskom prevodu. U njima se ona očitava kao brižna mati koja brine o svojim sinovima i moli kuma Buzinela da im bude od pomoći u svemu što im bude zatrebalo, „jer će od toga imati korist kao i svi koji su im činili usluge“. Saznajemo i da je u to vrijeme – 1780. godine – bila bolesna i da je zbog rana na nogama morala ležati, ali i ponešto o lokalnim događajima, vjeridbama i ženidbama, trgovačkim poslovima, kao i to da su im budvanske porodice Antonioli i Bubić bile bliski prijatelji.

Zanimljiv je, kada imamo u vidu biografije svakog od sinova, njen stav prema Primislavu, kao najpouzdanijem. Naime, kako se žalila na nedovoljnu pažnju sinova, kojima je uvijek tražila samo sitnice, a oni ni to nisu bili u stanju da joj obezbijede, što, kako kaže, njima služi na čast, ističe da Primislav, za razliku od Hanibala, uvijek nađe način da joj nabavi sve što zatraži, „pa čak i krupnije stvari“. Ipak, kako ćemo vidjeti, braća su tih godina imala mnogo veće brige od nabavki češljane vune iz Londona, tamjanovog ulja i drugih dragocjenosti za svoju majku.

Jedna ozbiljna afera vezuje se i za Franicu – naime, u kotorskom arhivu čuva se niz dokumenata u kojima se Franica, žena Antuna Zanovića, optužuje za pokušaj ubistva svog nekadašnjeg ljubavnika.

Pismo Franice Zanović sinu
Budva, 23. oktobar 1780. godine
(GAS, 641 D, A01934000730)

Primislav Zanović – „un jeune homme maitre de son monde“

*Monsieur
Mon: le Comte Primislav Zanovitch*

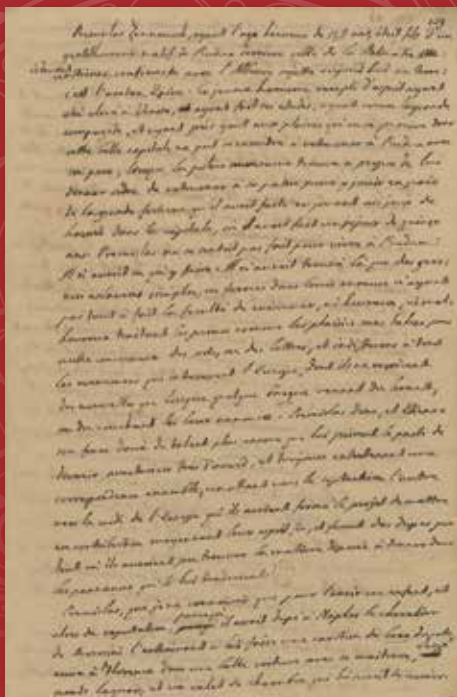
Prvorođeni sin Antuna i Franice Zanović – Primislav bio je, izgleda, *spiritus movens* svih malverzacija koje se vezuju za braću Zanoviće. Rođen u Budvi 1745, školovao se u Veneciji, u vrijeme kada je tamo živjela cijela porodica. Poslije očevo izgnanstva, sa Stjepanom je neko vrijeme ostao u gradu na lagunama i bavio se trgovačkim poslovima. Nakon sukoba s jednim Skadraninom zbog neuspjelog trgovačkog posla, mletačke vlasti dodatno su obratile pažnju na braću. Naruku im nije išla ni činjenica što su bili otvoreni volterijanci, pristalice prosvjetiteljskih i antiklerikalnih struja, te su predstavljali opasnost po javni moral. Sud državnih inkvizitora ih je 14. decembra 1769. osudio i izgnao iz Venecije, a *Bando e sentenza* (Saopštenje i presuda) oglašeni su na Ponte di Rijalto, u Kotoru i Budvi.

Ispostaviće se da je to bio tek početak Primislavovih sukoba sa zakonom, koji će po smjelosti izvedenih malverzacija prevazići sva očekivanja.

U vrijeme kada je boravio u Firenci, gdje je stigao krajem 1770. i to u velikom stilu – u kočijama s lakejima i ljubavnicom, u raskošnom odijelu optočenom dijamantima, Primislav je upoznao i Đakoma Kazanovu. Čuveni Venecijanac o njemu je pisao u svojim memoarima, opisujući ga kao 25-godišnjaka koji se školovao u Veneciji, odlično poznao visoko društvo i znao kako da zadobije njegovu naklonost – svojim manirima, načinom ophođenja i vedrim duhom. Bio je, kako je zapisao, „un jeune homme maitre de son monde, et qui ne pouvoit pas manquer son coup“ („mladi čovjek, gospodar svog svijeta, koji nije mogao da omane“), u kome su se već tada prepoznavale sve osobine „varalice velikog stila“. Već je tamo na kartama ojadio priličan broj plemića, međutim, velike međunarodne mahinacije tek će uslijediti.

Naime, poslije nekoliko uspješno realizovanih poslova, Primislav je s holandskim trgovcima Šomelom i Jordanom 1772. dogovorio uvoz velike količine robe iz Dalmacije, za koju je uzeo pozamašni predujam, a koja nikada nije stigla do odredišta. Ispostavilo se da su sva dokumenta falsifikovana. Prevareni trgovci nisu pak lako odustajali od svojih prava i slučaj je na kraju poprimio razmjere međunarodnog skandala, koji je umalo izazvao rat između Venecije i Holandije, gdje se kao posrednik angažovao i austrijski car Josif Drugi.

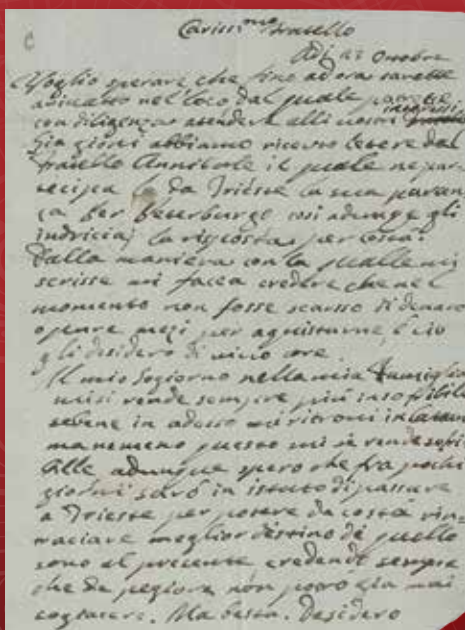
Kao da to nije bilo dovoljno, gotovo deset godina kasnije, oko 1781, ponovo ga nalazimo u centru nove afere. Ovog puta je s drugim bratom, Hanibalom, boravio na imanju generala Simeona Zorića u Šklovu, u Rusiji, gdje je ovaj imao svoje pozorište i svoj orkestar, i gdje su dolazili Dositej Obradović, Gerasim Zelić, Petar Prvi... Tu je osmišljavao zabave, maskenbalove, organizovao hazardne igre, opere, iluminacije, vatromete... Međutim, u Šklovu su, van imanja, braća falsifikovala novčanice i 1783. osuđeni su na pet godina zatvora. Po odsluženju kazne, prema nekim indicijama, Primislav je otišao u Južnu Ameriku i od tada mu se gubi svaki trag.

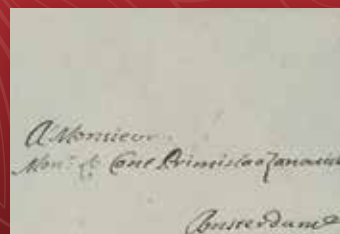
Đakomo Kazanova o Primislavu Zanoviću, rukopisna stranica iz Kazanovinih memoara (Gallica.bnf.fr/NAF 28604 (10))

Bando e sentenza (Saopštenje i presuda) Kolegijuma 25 mudraca Mletačke republike, izrečena u odsustvu braći Primislavu i Stjepanu Zanoviću (Biblioteca nazionale Marciana, preuzeto iz Digitalne kolekcije Narodne biblioteke Budva)

Pismo Miroslava Zanovića svom bratu Primislavu, 23. oktobar 1780. (?) godine Toplo i iskreno Miroslavljevo bratsko pismo, u kome se starijem bratu žali da, iako je u Kotoru, „ne može sebi naći nikakvog užitka“ i jedva čeka da otputuje u Trst. Nada se da bratu poslovi dobro idu, javlja mu da Hanibal uskoro iz Trsta kreće za Petrograd i dodaje da bi bio presrećan kada bi čuo nešto o bratu Stefanu (GAS, 641 D, A01934000906)

Kovrta pisma namijenjenog Primislavu Zanoviću (GAS, 641 D, A01934000922)

Miroslav Zanović – u društvu Napoleona

Miroslav Zanović rođen je u Veneciji 1761. godine. Za razliku od braće, osim kratkih izbivanja i boravaka u zatvorima kao politički zatvorenik, gotovo je cijeli život proveo u Budvi, aktivno učestvujući u društvenopolitičkom životu svog kraja.

Bio je član slobodnozidarske lože i pristalica revolucionarnih francuskih ideja, zbog čega je imao gotovo stalne neprijatnosti – trpio je prijetnje, pljačkana mu je i spaljivana imovina, proveo je neko vrijeme u zatvoru u Zadru (kasnije će ga novouspostavljena austrijska vlast zatvoriti u dubrovački Lovrijenac kao rusofila).

Iako je, poslije pada Serenisime, revnosno služio Austriji, više puta bio njen izaslanik i posrednik kod crnogorskog vladike Petra Prvog, bio je pod stalnom prismotrom austrijskih vlasti, tretiran kao opasan politički agent.

Kao i otac mu, i on je bio vanredni zdravstveni povjerenik u vrijeme kuge, predsjednik sanitetske oblasti u doba epidemije žute groznice duž albanske granice.

Kada su Francuzi preuzeli vlast u Boki 1807, maršal Ogist Marmon ga je imenovao za francuskog vicedelegata – savjetnika i povjerenika francuskih vlasti i mirovnog sudiju, što je obavljao do ukidanja budvanske i hercegnovske delegature 1808. godine.

Po Marmonovoj želji bio je član delegacije koja je 1810. krenula kod Napoleona u Pariz, kao delegat Boke. Napoleon ih je primio 15. avgusta, o čemu je izvještavao pariski *Le moniteur universel*, navodeći Miroslava kao – „Zanovich, depute des Bouches-de-Cattaro“. Isti list je u novembru objavio vijest o visokom odlikovanju koje je primio, postavši kavalir reda italijanske željezne krune. Svečana dodjela odlikovanja upriličena je 2. decembra, na dan bitke kod Austerlica i Napoleonovog krunisanja.

Bliske odnose kuće Zanovića s vladikama iz dinastije Petrović nastavio je i Miroslav. Kada je 29. septembra 1813. u Dobroti vladika Petar Prvi sazvao skupštinu svih glavara crnogorskih i bokeljskih radi potpisivanja deklaracije o ujedinjenju Boke i Crne Gore, među potpisnicima je bio i: „Mirislav graf Zanović za Komunitad od Budve“.

Kao i njegov mnogo poznatiji brat Stjepan, i Miroslav je imao spisateljskih afiniteta: u Poljskoj je, najvjerovatnije, 1785. štampana njegova knjižica *Misli i popijevke gospodina kneza Miroslava Zanovića* (prevedene Stjepanove *Pensées*); po nalogu divizijskog generala Vinjola sastavio je opis Crne Gore – *Dettaglio succionto del Montenegro, fatto dal Signor Milislao Zannovich, vicedelegato*, a po narudžbi Klozela *Descrizione dell' Albania turca dalli confni di Pastrovichio sino Scutari*.

„Kancana“ Miroslava Zanočića spjevana na italijanskom, u čast rođendana cara Franja Prvog, 12. februar 1819. godine (DACG, IAK, OK I, 158-1)

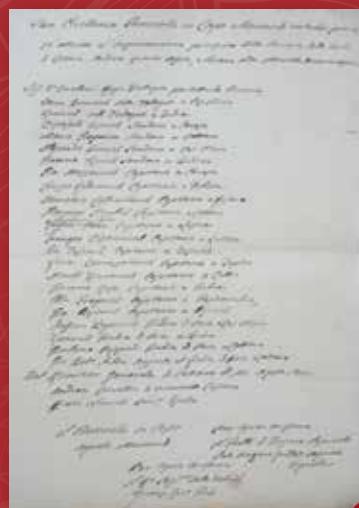

„Pjesan“ Miroslava Zanočića u čast rođendana cara Franja Prvog, pisana na narodnom jeziku i starim pravopisom, 12. februar 1819. godine (DACG, IAK, OK I, 158-2)

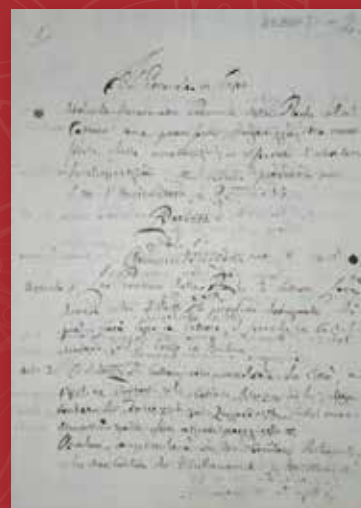
U Kotorskom arhivu čuvaju se dvije njegove pjesme spjevane u čast rođendana cara Franja Prvog 1819. godine: „Pjesan“ na narodnom jeziku i „Canzone“ na italijanskom, s označenim horskim dionicama.

Bio je oženjen Klarom Albori, tetkom potonjeg austrijskog generala Eugena Alborija, od koje se kasnije rastavio i s kojom je imao kćer. Imao je i dva vanbračna sina. Mirko Brejer je naveo da je njegova unuka Kata Gregović, kao posljednji njegov zakonski potomak, umrla u Budvi u decembru 1920. godine.

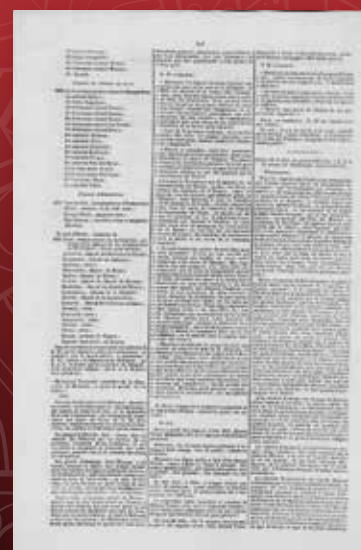
Kraj života proveo je u Kotoru, poštovan i cijenjen među kotorskim uglednim svijetom. Tu je i preminuo, 29. decembra 1834, a tijelo mu je bilo izloženo u Katedrali Svetog Tripuna.

Dekret maršala Ogista Marmona o uređenju provincije Boke kotorske i spisak vršilaca dužnosti (DACG, IAK, DEBOF I, 1-2)

Dekret maršala Marmona o organizaciji uprave u Boki kotorskoj, 27. avgust 1807. godine (DACG, IAK, DEBOF I, 2)

Pariski Le moniteur universel izvještava o prijemu delegacije kod Napoleona 15. avgusta 1807. godine, navodeći Miroslava kao – „Zanovich, depute des Bouches-de-Cattaro“ (Gallica.bnf.fr)

Ko je bio Stjepan Zano*vić*

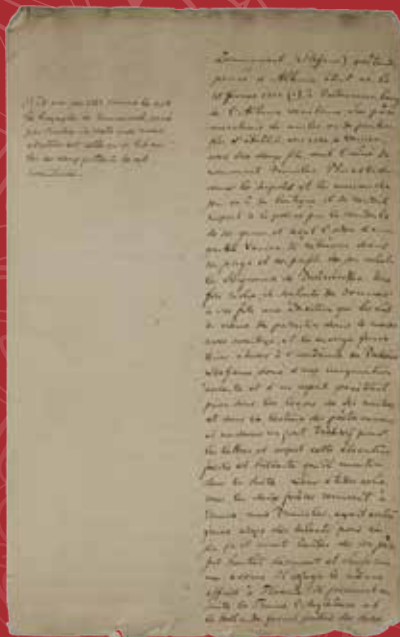

Zapis o rođenju i krštenju
Stjepana Zano*vića* iz 1751. godine
(DACG, AO BD, Zbirka matičnih
knjiga 1720–1958, IB 3-259)

Najpoznatiji sin Antuna i Franice Zano*vić* – Stjepan rođen je 17. februara 1751. godine u Budvi. Matične knjige iz budvanske Katedrale Sv. Ivana bilježe da je u toj crkvi kršten kao Stjepan Hanibal, a da mu je kum bio Zorzi Balbi, podesta grada Budve. Školovao se u Veneciji i Padovi, a cijeli život proveo putujući po Evropi, boraveći na mnogim evropskim dvorovima, u društvu najpoznatijih ljudi onog vremena. Svojim intrigantnim životom i djelima koja je objavljivao na italijanskom, francuskom, njemačkom i mađarskom jeziku izazivao je pažnju svojih savremenika i vrlo brzo ušao u biografske rječnike. Međutim, brojne malverzacije, dugovi i neuspjeli poslovi doveli su ga do tragičnog kraja – umro je u amsterdamskom zatvoru 26. maja 1786, prerezavši sebi vene.

Među Stjepanovim rukopisima nađen je prepis njegovog biografskog članka iz *Biographie universelle ancienne et moderne* iz 1828, a identičan tekst je objavljen u italijanskom izdanju 1831. godine:

*Zano*vić* (Stefano), navodni knez od Albanije, bijaše rođen 18. februara 1751. u Paštrovićima (Pastrovicio), omanjem gradu Mletačke Albanije. Njegov otac, trgovac mulama ili papučama, nastani se oko 1760. u Veneciji sa svoja dva sina, od kojih se stariji zvaše Primislav. Pohodeći redovnije kockarske jazbine i kazina od sopstvene radnje, otac, usljed jednog izgreda svojih ljudi, postade sumnjiv policiji i dobi naređenje da napusti Veneciju. Vrativši se u svoj kraj, od dobiti na kocki on kupi sebi plemićku titulu Paštrovića. Obogativši se, poželje da sinovima pruži obrazovanje koje će ih osposobiti da spremno zakorače među svijet, te ih posla da studiraju na akademiji u Padovi. Zahvaljujući predavanjima svojih nastavnika i čitanju starih i modernih pjesnika, Stefan, obdaren bogatom maštom i bistrim umom, žarko zavoli književnost i postiže onu lakoću i briljantnost govora koju će kasnije pokazati. Po okončanju studija, dvojica braće vratili se u Veneciju, no stariji Primislav, poželjvši da svoje brojne talente primijeni najprije na kocki, sklonost koju je od oca povukao, ubrzo bi otkriven i protjeran kao varalica. Isto zatim pokuša u Firenci i prođe Francusku, Englesku i Holandiju, ostavljajući svuda za sobom nasamarene ljude. Umoran od takvog bešćasnog života, Stefan 1773. napusti svog brata, želeći da do uspjeha dođe manje prizemnim sredstvima. Isprva otiđe u zemlju Crnogoraca, gdje pokuša da se predstavi kao car Petar III. Zahvaljujući neusiljenosti svojih manira i visini koja ga je krasila, o kojoj biografi govore, za tu je ulogu bio kao preporučan. No, kako Crnogorci ne bjehu raspoloženi da ga podrže, ovaj ti pustolov ubrzo pređe u Poljsku, gdje pod imenom Varta zadobi povjerenje nekoliko velikaša. Njih ubijedi da je knez Kastrioto, potomak Skenderbega i da u Albaniji ima brojne pristaše koje bi uz njega stale čim bi uzmogao da se u svoje zemlje vrati. Od njih dobi značajna sredstva, pomoću kojih se u Njemačkoj predstavi u skladu sa željenim utiskom o svom porijeklu. Viđen je redom u Berlinu, Drezdenu, Bratislavi, itd., svaki put pod drugim imenom, ostavljajući utisak da s razlogom krije svoje visoko porijeklo. Umio je da se dopadne ljudima i da ih zavede plijeneći ljubaznošću, prefinjenim duhom i širinom svog znanja. Jednima bi govorio o muzici, drugima o poeziji i književnosti. Činilo se da nema te umjetnosti i nauke koju nije dobro izučio. Navodno se dopisivao s Glukom i Metastaziom, Volterom i Rusoom, a ruska carica, pruski kraljević, izborni knez Saksonije itd. često su mu iskazivali svoje poštovanje, pa čak i privrženost...*

Prepis francuskog izdanja Biographie universelle, ancienne et moderne, t. I, 1828, str. 111–112.
(GAS, 641 D, A01934000150 i A01934000151)

Biografia universale antica i moderna, t. LXV, 1831, str. 45–46.

Hermesovim tragovima

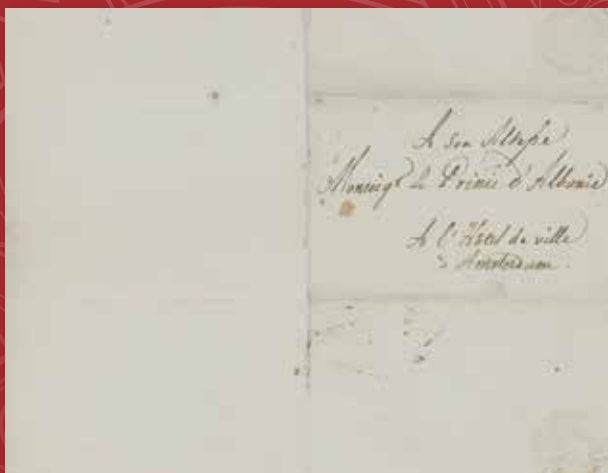
Stjepanov životni put – mjesta u koja je putovao i u kojima je živio, ljudi sa kojima se sretao – svjedoči o vanrednim životnim okolnostima, dinamičnim i izazovnim prilikama, koje su ga pratile od rodne Budve do amsterdamskog zatvora, u kome je tragično završio život. Da bismo stekli opšti utisak o njegovom životu, predstavimo približnu mapu Stjepanovih zapletenih i teško uhvatljivih putovanja, označavajući mjesta u kojima je boravio, pod različitim imenima, skicirajući tako prostor oivičen različitim i brojnim iskustvima i ljudima koji su oblikovali njegov život i svijet, njegove stavove i misli, planove i akcije.

Budva, kao rodno mjesto Stjepanovo, polazna je tačka ovog intrigantnog itinerara. Kada se Stjepanova porodica preselila u Veneciju, tamo je, kasnije i u Padovi, nastavio školovanje. Zbog opšteg neprimjerenog ponašanja 14. decembra 1769. Stjepan i Primislav su izgnani iz Venecije i krenuli su za Trevizo, odakle su ubrzo takođe protjerani. Tu se razilaze, te Primislav odlazi za Napulj, a Stjepan za Rim, pa u Torino, odakle pod oružanom pratnjom na duže u Firencu (1770. i 1772) i Milano (1772), gdje će se neko vrijeme zadržati. Iz Milana će s Primislavom preko Marselja i Eksa putovati u London, potom u Lion, pa u Amsterdam (ljetu 1772), kada će započeti afera sa Šlomelom i Jordanom. Odatle se vraćaju za Milano, potom odlaze za Pariz 1773, da bi preko Italije stigli u Budvu. Iz rodnog grada će se uputiti u Beč 1775. s arhimandritom Petrom Prvim i crnogorskom delegacijom, a onda za Varšavu; tu će se sprijateljiti s grofom Mihalom Oginskim, s kojim će boraviti u čuvenoj banji Spa i u Strazburu.

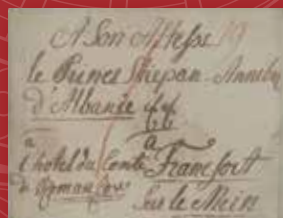
Iz Poljske odlazi za Drezden (1775. i 1776), a u ljetu 1776. stiže u Berlin, pa u Potsdam, gdje je primljen u audijenciju kod Fridriha Velikog i bio čest gost kod Fridriha Vilhelma Drugog. Odatle je krajem iste godine otputovao, tačnije, zbog dugova pobjegao za Rim, gdje ga pratimo kao hodočasnika Vartu; tu je i upoznao groficu Elizabetu Kingston. Godine 1778. je u Breslavi i po drugim njemačkim gradovima, u kojima se predstavljao kao Bellini, Crnojević, Babindon i Bonenski – u Cvajbrikeni, Frankfurtu i Hamburgu. Znamo da je i u proljeće 1780. bio u Njemačkoj, a onda neko vrijeme boravio u Holandiji, u Groningenu, da bismo ga 1782. zatekli u Belgiji, kao gosta čuvenog austrijskog feldmaršala Šarla de Linja u dvorcu Belej (Beloeil). Odatle će opet u Spa, pa u Lijež, Mons i At, gdje je „šest mjeseci ležao dan i noć u krevetu, zabavljen čitanjem i razmišljanjem“. Preko Frankfurta 1784. opet stiže u Beč, ne bi li caru Josifu ponudio crnogorske vojnike i stavio Crnu Goru pod zaštitu Austrije. Potom je preko Purkersdorfa i Linca stigao u Regenzburg. Ljetu 1784. proveo je u pustinjačkoj kolibi u Habahu, u jesen svratio u Pariz, odatle u Holandiju, u Groningen, Lu i Amsterdam, koji je i njegova posljednja stanica.

*Pismo adresirano na Stjepana Zanočića
kao Stjepana Hanibala, princa od Albanije
u Ratisboni (Regenzburg)
(GAS, 641 D, A01934000018)*

Pismo adresirano na Stjepana Zanovića, Njegovu visost princa od Albanije, Gradski hotel u Amsterdamu (GAS, 641 D, A01934000106)

Pismo adresirano na Njegovu visost princa Stjepana Hanibala od Albanije, u Hotelu grofa Romanova, Frankfurt na Majni (GAS, 641 D, A01934000639)

Pismo adresirano na gospodina princa od Albanije u Habahu (GAS, 641 D, A01934000484)

Mapa s obilježanim gradovima u kojima je boravio Stjepan Zanović

Sva lica Stjepana Zanovića

Stjepan je koristio više pseudonima, koje nalazimo i na naslovnicama njegovih knjiga, ali i u prepisci, što, svakako, u ono vrijeme i nije bilo neuobičajeno. Prva svoja djela potpisivao je kao „conte Stefano de Zannowich, Dalmatino, accademico“ (*Opere diverse, Parapilla, Didona*, 1773), dok ga kasnije nalazimo kao Vartu ili Stjepana Hanibala od Albanije – „Stiepan Annibale d’Albanie“, Stjepana Hanibala, princa od Albanije – „Stiepan Annibale, prince d’ Albanie“, princa Kastriota od Albanije – „le prince Castriotto d’Albanie“, grofa Crnojević-Zanović, Kastriot od Albanije – „comte de Cernovich Zannowich Castriotto d’Albanie“, kao „despota Grude, vojvodu od Svetog Save“ ili generalnog kapetana i vojvodu Crne Gore – „capetan general et duca di Montenegro“, kao princa od Babindona... Jedan od njegovih pseudonima bio je i Stjepan Paštović, odnosno italijanska i francuska varijanta prezimena, nastala igrom riječi, a vjerovatno pod uticajem Arkadije: *Pastrovicio* – *Pastor vecchio* – *Vieux berger* (stari pastir).

Dio Stjepanovog imidža predstavljali su i portreti, koje je naručivao za sebe, ali i za žene koje je volio, poput Karoline Malkomezijus. Sačuvana su i pisma gravera i umjetnika kojima je davao instrukcije, pažljivo birao ikonografiju i način predstavljanja. Njegovi portreti predstavljaju djela visoke umjetničke i zanatske izrade i svjedočanstvo su ne samo njegove protejske ličnosti već i ukusa, estetskih i umjetničkih preferencija.

*Honorable le Prince
d'Albanie Duc de Valse
a l'Hotel de Paris*

*Al Signorissimo Signore
Il Signor Principe d'Albania,
Capitano General de l'Armee de France
a Gironne*

*A Son Altesse Serenissime
le Prince de Valence
Capitaine General de l'Armee de France
a Gironne*

a Gironne

*Comte de Zannowich Zannowich
Kastriot d'Albanie*

Stjepan Zanović pod svojim punim imenom,
Opere diverse, 1773. godine

Princ Kastriot od Albanije, rođen 1751.
godine, 18. februara, 11. potomak velikog
Skenderberga, *Épîtres et chansonnettes
amoureuses d'un Oriental*, 1779. godine

Stjepan kao princ Kastriot od Albanije,
Épîtres pathétiques à Frédéric-Guillaume,
1780. godine

Stjepan Zanović kao Varta, *Histoire de la
vie et des aventures de la Duchesse de
Kingston*, 1789. godine

„La plus belle
créature que
Dieu eut
jamais fait“

Utisak koji je Stjepan Zanočić ostavljao svojom fizičkom pojavom, erudicijom, duhom, životnim stilom bio je, odista, izuzetan. Sačuvana građa svjedoči o tome da je i te kako vodio računa o svom izgledu, da je pažljivo birao svoju odjeću, da je bio galantan, okružen skupocjenostima, da se trudio da živi na visokoj nozi...

Već prvi dokumenti na koje nailazimo u vezi s njim svjedoče o lijepom i uglađenom mladiću, bogato odjevenom, premda plahom. Skadranin Zinel Craina, s kim su braća Zanočić imala sukob oko trgovačkih poslova, ovako opisuje tada osamnaestogodišnjeg Budvanina:

Bio je otmjeno odjeven u haljinu od modrog baršuna, zlatom izvezenu. Preko toga nosio je crvenu kabanicu sa zlatnim pucetima. Oko pasa imadaše plemićku spadu, na glavi malen šeširić. Kovrčasta mu kosa posuta puderom. Obijestan i veseo kao uvijek pjevuckao je galantne pjesme i recitovao stihove (Breyer 1928: 21).

I baronica d'Oberkirš ga je zapamtila kao dvadesetpetogodišnjeg mladića „o kojem je glas odjeknuo Rimom“, blještavog „u svojoj odjeći posutoj zlatom i draguljima, nadjeven najdragocjenijim oružjem“ – „la plus belle créature que Dieu eut jamais fait“ („najljepše biće koje je Bog ikad stvorio“). Opisuje se i kao „čovjek vanredno ugodne fizionomije, prekrasnih očiju, besprijekornog stasa i s alirima gospodskim (‘avec toutes les allures d’un grand seigneur’), koji je trebalo samo da se pojavi, pa da osvoji sva srca“ (Breyer 1928: 64).

I Johan Kristijan fon Manlih, dvorski slikar i upravnik minhenske galerije, u svojim memoarima govorio je o Zanočićevoj pojavi u Cvajbrikeni, o njegovoj raskošnoj odjeći, dotad onamo neviđenoj, lijepoj spoljašnjosti, dijamantima koje je nosio sa sobom.

Sačuvani su računi koji svjedoče o njegovim porudžbinama skupocjenih predmeta – zlatnih minduša, kutijica od slonovače, smeđe čoje, finog vjeвериčjeg krzna iz Engleske, kao i pisma dama koje zahvaljuju na primljenim dragocjenim darovima.

Jedan od mnogobrojnih portreta
Stjepana Zanočića
(Germanisches National Museum)

„Sua Altezza Serenissima...”

Osim izgledom, Stjepan Zanović je i svojim manirima, ali i životnim stilom, na svaki mogući način i u svakoj prilici želio da se pokaže kao dio bogate i visoke klase.

U *Biltenu Liješkog bibliofilskog društva* 1891. objavljen je tekst o Stjepanu, u kome se navodi da se isticao svojim fizičkim izgledom i manirima: imao je „najljepše oči na svijetu“, krupan stas, a posebno se izdvajao „par les grâces de son esprit, et le charme de ses manières“ („uglađenošću svog duha i šarmom svojih manira“). Bez obzira na to što je u to vrijeme u banji Spa bilo mnoštvo uglednog svijeta, on je bio u centru interesovanja. Iako se gorljivo zalagao protiv kocke i odbijao da igra, jer je, govorio je, zbog kocke sve izgubio, ipak je na kraju „poklekao“. Zabilježeno je i da je osmislio poseban način igre, koji se dugo kasnije pominjao kao „le jeu du prince d’Albanie“.

Nekoliko pisama donosi odbljeske načina života ondašnje visoke klase, barem u periodima kada je bilo novca, koji se onda nije štedio. Pomenuti Johan Kristijan fon Manlih je u svojim memoarima opisao ručak koji je Stjepan servirao gostima:

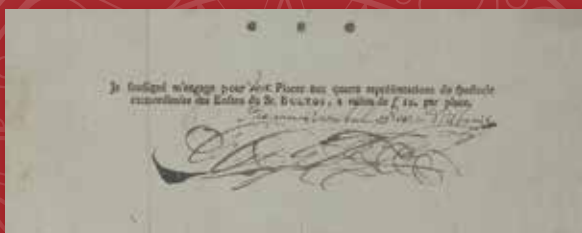
Servirala se janjetina s rižom i druga po njegovoj uputi priređena, nama tuđa jela. Pri šampanjcu razigrala nas i vesela čud i duhovitost meni doduše sumnjivog, ali inače vrlo simpatičnog arbanaskog princa (Breyer 1928: 73).

Pored Manlihovog izvještaja, iz prepiske možemo svjedočiti raskošnim gozbama koje su se upražnjavale, te se u pojedinim pismima nailazi na molbe da se odloži posjeta jer su se dotični otrovali ostrigama ili pretjerali s vinom.

Posjete pozorištu i etikecija, epistolarna i svakodnevna kurtozija, čiji dobar dio je zauzimala visokoparna retorika, izrazi divljenja i poštovanja bili su uobičajeni dio životnog stila. Upućivala su se izvinjenja ukoliko je vrijeme posjete trajalo kratko ili se ona morala odložiti; gostoljubivi domaćini su vrlo često osmišljavali i obilaske za poštovanog gosta, primjereno njegovim afinitetima... Ugladana konverzacija bila je odraz vremena, a kozerski duh poželjna osobina onog ko je želio da uđe u ondašnje visoke društvene krugove.

Račun za dragocjenosti koje je poručio Stjepan Zanović, 5. mart 1785. godine. Među naručenim skupocjenostima nalaze se zlatni privjezak, zlatni sat, kutija od slonovače sa ženskim portretom i kruna sa sedefastim krstićem (GAS, 641 D, A01934000544)

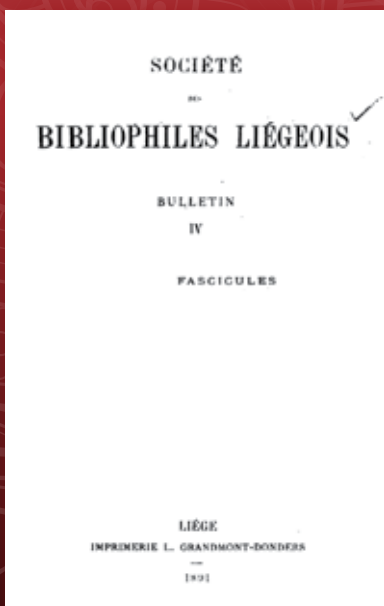
Rezervacija dva pozorišna mjesta za spektakl izvjesnog gospodina Bultosa (GAS, 541 D, A01934000887)

Julija fon Dal se izvinjava princu što ga prošli put nije dočekala i primila kako dolikuje, te ga poziva da isto veče dođe kod nje (GAS, 541 D, A01934000013)

Pismo u kome Zanočić, vrlo biranim rječnikom, pohvaljuje likovne radove izvjesnog gospodina De Krojca, izvinjavajući mu se što ga nije duže primio kako bi mu izrazio svoje poštovanje, jer je bio zauzet posjetom grčkih kaluđera. Završna rečenica je u visokoparnom stilu: „U međuvremenu, molim se Bogu da vas obaspe svim svojim blagoslovima, kako na ovom, tako i na onom svijetu i da je uz vas u svom svetom i dostojnom čuvanju za sreću vaše porodice i slavu vaše domovine“ (GAS, 541 D, A01934000872)

U Biltenu Liješkog bibliofilskog društva 1891. izašao je poduži tekst o Stjepanu Zanočiću

U odabranom društvu

Pismo Žozefa Mandriljona Stjepanu Zanoću od 18. februara 1786, u kome mu čestita rođendan, žaleći što ne može da ga posjeti niti da mu sroči čestitku u stihovima kakvu zaslužuje nego tek u prozi; želi da mu Svevišnji podari dug život i svu sreću koju zaslužuje (GAS, 641D, A193400035)

Dokument bez datacije i autorstva, u kome se, između ostalog, spominje vojvotkinja Kingston koja je išla u Versaj da brani Stjepanovu stvar kod grofa od Artoa i kralja Luja XVI (GAS 641D, A193400171)

Stjepanova prepiska i sačuvana arhivska građa svjedoče o tome da se on odista kretao u visokim, tačnije – najvišim krugovima ondašnje Evrope. Među njegovim prijateljima i korespondentima bili su tadašnji pruski prestolonasljednik Fridrih Vilhelm Drugi, poljsko-litvanski grof Mihal Oginski i mnogi poljski plemići, grof Šarl de Linj, Johan Manlih, kneginja Elizabeta Kingston... o njemu su Katarini Velikoj govorili i grof De Linj i grofica Kingston, koja je za njega posredovala i kod grofa od Artoa, brata francuskog kralja Luja XVI i potomjeg kralja Šarla X... Znamo i da se sastajao s predstavnicima ruskog i austrijskog dvora, pisao caru Franju Josifu, bio u bliskom kontaktu s najvišim predstavnicima holandske vlade, među kojima je bio i štatholder princ Vilem Oranje-Nasau, čija je supruga bila sestra Fridriha Vilhelma Drugog.

Fridrih Vilhelm Drugi (1744–1797)
Pruski prestolonasljednik i potomni kralj, mecena Betovena i Mocarta, podsticao je rad škola i univerziteta, kao i prijem pisaca u Prusku akademiju

Katarina Velika (1729–1796)
Ruska carica, prosvijećena vladarka i jedna od najmoćnijih vladarki svijeta, koja je znatno proširila teritoriju Rusije. Uvela je brojne reforme, podsticala umjetnost i nauku, osnovala Rusku akademiju, Boljšoj teatar, Ermitaž, Carsku palatu...

Šarl X (1757–1836)
Francuski kralj, brat Luja XVI, vrlo konzervativan, zbog čega je bio primoran na abdikaciju

Mihal Oginski (1728–1800)
Poljsko-litvanski plemić, ruski kandidat za poljski prijesto, potom veliki hetman Litvanije, inženjer, pisac, kompozitor i mecena. Imao je svoj orkestar, pozorište i štampariju, zaslužan za izgradnju puteva, arsenala i Oginskovog kanala, podizanje fabrika...

Šarl de Linj (1735–1814)
Poznat i kao „princ Evrope“, austrijski i počasni ruski feldmaršal, intelektualac, pisac, koga su cijenili i Fridrih Veliki i Katarina Velika. Učestvovao je u najvažnijim političkim pitanjima ondašnje Evrope, boravio na svim velikim dvorovima

Žozef Mandriljon (1742–1794)
Bankar i pisac, član Američkog filozofskog društva, koji se godinama dopisivao s Džordžom Vašingtonom. Putovao je po Americi uoči Rata za nezavisnost i objavio knjigu svojih razmišljanja o tamošnjem stanju

Johan Kristijan fon Manlih (1741–1822)
Dvorski slikar na dvoru Karla II Avgusta u Cvajbrikeni, zadužen za izgradnju dvorca u Karlsbergu, čiju je kolekciju spasio tokom Revolucije i odnio u Minhen, gdje je činila osnovu Stare pinakoteke; kasnije je bio direktor galerije u Minhenu

Političke ambicije: pendent na ki prijesto

Ipak, veze s poljskim plemstvom, pogotovo s grofom Mihalom Oginskim, umnogome će odrediti njegov životni put i olakšati ulazak u visoko društvo, pa i u masoneriju. S vremenom će poželjeti da se i sam okuša ne samo u „političkom avanturizmu“ već i u pokušaju da zauzme poljski prijesto.

[...] svi veliki vlasteli poljski jesu moji prijatelji, baš traže moje prijateljstvo, jer znaju i vjeruju, da bi budući kralj pruski mogao učiniti, da ja budem izabran za kraja poljskog. Ali se to živo muti, potajno. [...] poljski glavari združeni izjaviše napismeno, da će biti zadovoljni, ako sadašnji knez našljednik pruski kad postane kraljem, bude učinio da ja budem izabran za poljskoga kralja i velikog vojvodu litavskoga. [...] Eto zašto takođe želim imati pri sebi povelje našega starinskog doma, iz koga je i prije bilo kraljeva. Veoma želim da mi pošljete oriđinale naše povelje, jer sam nauman prevesti ih na sve jevropske jezike, štampati ih i pustiti u svijet.

11.

L'HOROSCOPE
POLITIQUE
DE LA
POLOGNE
DE LA PRUSSE
DE L'ANGLETERRE
&c. &c. &c.

A PASTOR-VECCHIO;
aux pieds des Alpes
de Mantoue.
1779.

7 Der
Drang, Dufang
in Europa
oder
der Pöble,
nach seiner neuen Verbesserung;
eine methodische Schrift,
welche im Jahr 1779 seinen Preis in der
Königl. Acad. der Wissenschaften hat.

7. Drang-Dufang heißt die Kunst, alle die Elemente
des Geistes durch die Kunst der Natur zu
bilden, so in der Natur, so in der Kunst
Gebrauch zu machen, so in der Kunst, so in der Kunst.

Geßlerstein 1780.
[= Berlin]

19

Generalni kapetan crnogorske vojske

Sedamdesetih godina XVIII vijeka Crna Gora je bila suočena s mnogim izazovima – vladala je glad usljed suše, prijetila je opasnost od skadarskog paše, a Mlečani su znali da zatvore kotorski pazar za narod iz Crne Gore i onemogućie im snabdijevanje osnovnim namirnicama. Stoga su crnogorski glavari na sve načine pokušavali da nađu izlaz – išli u Rusiju za pomoć, tražili protektorat Rusije i Austrije, mogućnost da se dio naroda iseli ili da se određeni broj Crnogoraca angažuje u stranu plaćenu vojsku.

U tim okolnostima javljali su se pojedinci koji su nudili posredništvo između Crnogoraca i austrijskog ili ruskog dvora, poput Nikole Debelje Markovića (moguće Stjepanovog rođaka po majčinoj liniji) i Boža Kamenarovića s jedne strane (novembra 1778. godine potpisali memorijal s austrijskim dvorom o skupljanju crnogorskih vojnika za austrijsku službu) i Petra Bjeladinovića s druge.

Među njima našao se i Stjepan Zanočić. Godine 1775. krenuo je u tajnu diplomatsku misiju za Rusiju sa Petrom Prvim Petrovićem, tada arhimandritom, kaluđerom Vasilijem Ivanovim, sinovcem vladike Save i popom Nikolom Davidovićem, parohom jedne budvanske crkve, preko Dubrovnika za Beč. U Dubrovniku ih je sačekao Miroslav Zanočić i obezbijedio im brod do Trsta. U Beč su stigli 16. avgusta i tu se našli s ostatkom delegacije. Međutim, nisu uspjeli u naumima. Kada je guvernadur Radonjić saznao za ovu misiju, razbjesnio se na vladiku Savu, a ovaj je priznao da je imao namjeru da mu kaže, „ali se tome protivio Zanočić“. Ova činjenica svakako ukazuje na to da Zanočić jeste uživao ugled u Crnoj Gori i da je tadašnji arhimandrit Petar Petrović imao povjerenje u njega.

Kada se poslije zavladičenja Petar Prvi našao u Beču 1784, njih dvojica su se takođe susrela, vjerovatno istim povodom, ali i tada bez uspjeha. U tim smutnim i neizvjesnim vremenima, kada se na sve načine pokušavalo postići bilo što kod velikih evropskih dvorova, nije nemoguće da je Stjepan odista od vladike Petra Prvog dobio široka ovlašćenja, imajući u vidu njegove veze i poznanstva po Evropi.

Petar Prvi Petrović, crnogorski vladika, piše „gospodinu knezu“ da su Mlečani postavili straže od Molunta do Budve i da se ne vraća u te krajeve ukoliko želi da ostane živ, Beč, 8. februar 1785. godine (GAS, 641 D, A01934000006)

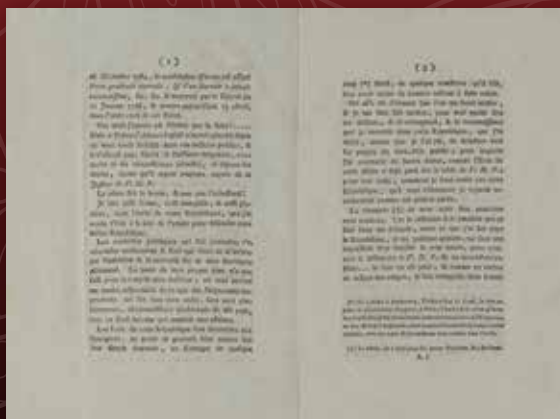
Sukob s holandskom vladom

Poslije neuspjele misije oko angažovanja crnogorskih vojnika za austrijski dvor, Stjepan je otišao u Habah, u Bavorsku, odakle je pratio zaoštavanje sukoba između Holandije i Austrije oko plovidbe na rijeci Šeldi.

Kad su austrijske trupe krenule put Groningena, Stjepan se obratio Fokensu, amsterdamskom vijećniku koji ga je svojevremeno izbavio iz zatvora, i 30. novembra 1784. uputio mu pismo u kom ga izvještava o opasnosti koja prijeti Holandiji i nudi pomoć od 20.000 Crnogoraca. To je pismo 17. decembra pročitano u holandskom državnom vijeću, a 28. na predlog Van Heftena i drugih poslanika sastavljena je rezolucija kojom se zahvaljuju Stjepanu Zanoviću, ali izražavaju i nemogućnost da angažuju toliki broj ratnika, iako ostavljaju mogućnost da to bude manji broj... Takođe, mole ga da pomenute crnogorske trupe ne ustupi Austriji, a da će se njegovi naponi priznati i nagraditi. Međutim, u međuvremenu je sklopljen mir i potreba za crnogorskim vojnicima je prestala, ali je Stjepan potraživao svoj novac, pravdajući se time da je imao troškove, angažovao ljude i upao u finansijske teškoće. Javno je ušao u spor s holandskom vladom i štampao brošuru s njihovom rezolucijom od 28. decembra na francuskom. Međutim, holandska vlada se branila time da nikakav dogovor nije sklopljen i da je on radio mimo ovlašćenja. Dugovi koje nije mogao naplatiti doprinijeli su, između ostalog, i njegovom tragičnom kraju.

Molba Stjepana Zanovića iz pritvora gospodi predstavnicima u Generalnoj skupštini Nizozemskih Provincija, 13. april 1786. godine (GAS, 641 D, A01934000655 i A01934000656)

Pjesnik i član akademija

Bavljenje književnošću, čitanje i pisanje, bilo je Stjepanova važna preokupacija, a težnja za književnom slavom životni cilj. Prepiska svjedoči o njegovoj čitalačkoj strasti, o pozajmicama knjiga, o brizi oko prevoda i korekture njegovih djela, tehničke pripreme za štampu, narudžbinama papira, kao i o tome da su mu mnogi slali svoje tekstove i tražili savjet od njega kao cijenjenog književnika i čovjeka od pera.

Pisao je poeziju, prozu, basnu u stihovima, eseje, filozofske, političke i historijske spise, drame..., slijedeći dominantne tematske i žanrovske linije ondašnje epohe.

Stjepan se u javnosti najprije, i to vrlo uspješno, predstavio kao pjesnik. Kada je s Primislavom izgnan iz Venecije i kada su 1772. stigli u Firencu, gdje su upoznali i Kazanovu, Stjepan je lijepo primljen u ondašnje visoko društvo, koje je prepoznalo njegov literarni talenat i svojski ga nagradilo. Naime, *Gazzeta toscana* u dva broja – 11 i 13 od 14. i 28. marta piše o njegovom nastupu i poeziji, te donosi podatak da je primljen kao član u jednu firentinsku akademiju – *Accademia degli Apatisti*.

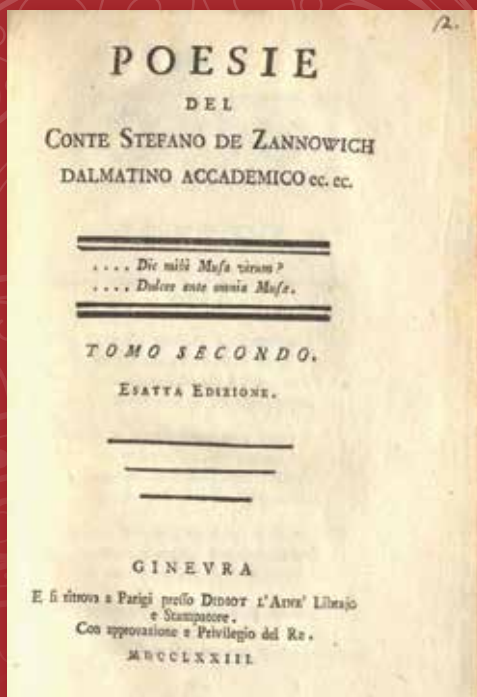
Stjepanova poezija nastala je pod jakim uticajem rimske Akademije Arkadije, čiji je uticaj u to vrijeme bio dominantan u cijeloj Italiji, i pratila je njene osnovne i tematsko-motivske i strukturalno-tipološke osobenosti. Ona je označila povratak na klasične uzore – Petrarku, Dantea, ali i Vergilija, Horacija; pastoralne i ljubavne teme; a od pjesničkih formi njegovala sonete, kancone, nenije, madrigale, ode, poeme... i nadasve meličke kanconete, koje su spajale poeziju i muziku. Pjesnička djela objavljivao je zasebno, ali i u okviru različitih izabranih djela.

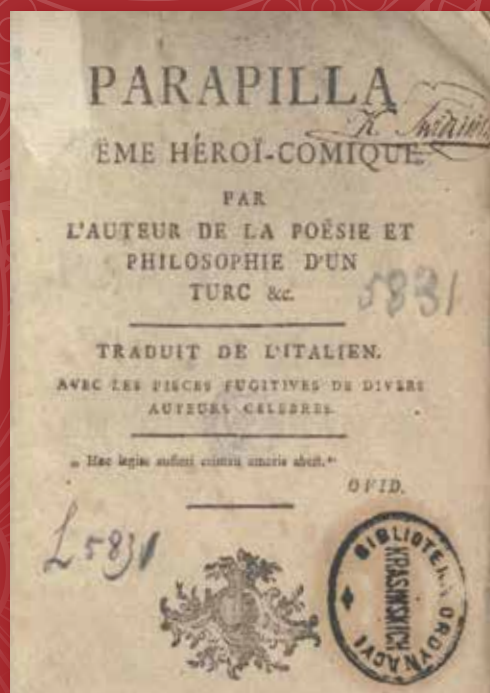
Gazzeta toscana, 14. mart 1772: „... čuli su se različiti pjesnički sastavi, a posebno jedan prelijep sonet gospodina konta Stefana Zanovića Budvanina upućen Akademiji”

Gazzeta toscana, 28. mart 1772: „U onoj [akademiji – prim. aut.] Apatista, gdje se u utorak uveče okupilo veliko plemstvo i građanstvo, među drugim lijepim poetskim sastavima koji su se čuli aplauzom je pozdravljena jedna kancona pisana u slavu ruske carice i druga koju je recitovao gospodin conte Stefan Zanović, jedan sonet zahvalnosti Akademiji koja ga je počastila akademskim članstvom”

Poesie del conte Stefano de Zannowich,
Dalmatino accademico, 1773. godine
(Biblioteca nazionale Braidense, preuzeto iz
Digitalne kolekcije Narodne biblioteke Budva)

Parapilla, poème héroï-comique, 1780. godine
(Biblioteka narodowa Polona, preuzeto iz
Digitalne kolekcije Narodne biblioteke Budva)

Oda pindarica a sua altezza reale Maria
Antonia, eletrice di Sassonia, 1775. godine
(Universitäts und Landesbibliothek
Sachsen-Anhalt, preuzeto iz Digitalne
kolekcije Narodne biblioteke Budva)

L'amante in campagna, 1773. godine
(Biblioteca nazionale centrale di Roma,
preuzeto iz Digitalne kolekcije Narodne
biblioteke Budva)

U prosvjeteljskom duhu: filozof i politički mislilac

Dok je Stjepanova poezija nastala pod jakim uticajem italijanskog iluminizma i rimske Arkadije, ideje francuskog prosvjetiteljstva prožimaju cijeli njegov prozni opus. U proznim svojim radovima – filozofskim esejima, sentencama, političkim spisima, istorijskim djelima on se očitava kao gorljivi sljedbenik i nastavljajući ponajprije Voltera i Rusoa. Antiklerikalna i antidogmatska kritika, težnja za racionalnim, naučnim i kritičkim promišljanjima utemeljenim u empirijskim činjenicama u osnovi su njegovih tekstova, ali on tematizuje i važnost obrazovanja i putovanja i izruguje se naivnoj svijesti koja vjeruje u čuda, a ne u zdravorazumsko mišljenje i zaključivanje, ističe relativizam nasuprot dogmatizmu, model prosvijećenog vladara...

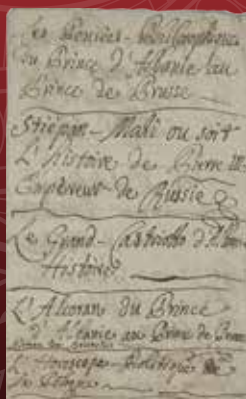
U političkim spisima Stjepan se pokazuje kao prilično realan i pouzdan kritičar ondašnjih društvenopolitičkih prilika, dok su njegovi istorijski spisi *Šćepan Mali* i *Veliki Kastrioti od Albanije*: *istorija* pisani na tragu volterovske nove historiografije, zasnovane isključivo na činjenicama, ali i filozofije istorije, čiji predmet istraživanja nisu više samo istorijske ličnosti i pojedinačni događaji već sveukupna istorija duha i istorija kulture.

Pensées de Stiépan-Annibale, vieux-berger d'Albanie, 1784. godine
(Bayerische Staatsbibliothek, preuzeto iz Digitalne kolekcije Narodne biblioteke Budva)

Stiepan-Mali c'est-a-dire Etienne-Petit ou Stefano-Piccolo le pseudo Pierre III. empereur de Russie, 1784. godine
(Bayerische Staatsbibliothek, preuzeto iz Digitalne kolekcije Narodne biblioteke Budva)

Stjepanov popis nekoliko svojih djela
(GAS, 641 D, A01934000879 i A01934000880)

Le Grand Castriotto d'Albanie: histoire, 1779. godine
(Sächsische Landesbibliothek, preuzeto iz Digitalne kolekcije Narodne biblioteke Budva)

L'Alcoran des princes destinés au trône, 1783. godine
(Bayerische Staatsbibliothek, preuzeto iz Digitalne kolekcije Narodne biblioteke Budva)

Dramski pisac

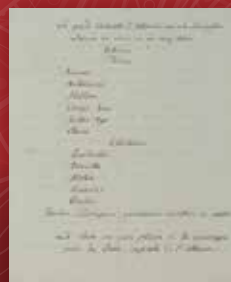
Kao što je u poeziji i prozi pratio aktualne teme i žanrove, Stjepan se na isti način probao i u drami. Iako je nastala krajem XVI vijeka, iz želje da se oživi antičko pozorište i melodijskim pjevanjem prenese stanje duše, odnosno da se jače povežu tekst i muzika, melodrama – muzička drama ili *opera in musica* doživjela je svoj puni procvat u XVIII vijeku, pogotovo nakon Glukove reforme.

Kristifor Vilibald Gluk je doveo u sklad muziku i tekst, oduzimajući primat muzici, koja postaje pratnja tekstu. Libretisti tada postaju vrlo cijenjeni, a književnim i jezičkim aspektima teksta posvećuje se posebna pažnja. Vodili su računa o tome da povežu sve aspekte drame – da dramski zaplet baziraju na tradiciji, na postojećim temama i situacijama, da ih prilagođavaju scenskim potrebama i, nadasve, da vode računa o melodičnim aspektima jezika. Milozvučnost italijanskog jezika i vještina italijanskih libretista dominirali su u svim evropskim pozorištima. Zanočić je u svojim autopoetičkim tekstovima, ali i u pismu ocu, gdje je naveo „da je sve u jeziku“, isticao upravo melodičnost italijanskog i uopšte važnost jezika – stila, ritma i melodije. Kada je riječ o vezi muzike i teksta, podsjetimo se da je Stjepan pisao i meličke kanconete, uz koje je naznačavao da su pisane da budu izvođene uz muziku Gluka, „Dunavskog Orfeja“.

Do sada su nam bila poznata dva Zanočićeva dramska djela, oba s antičkim temama i melodramskim zapletom i oba objavljena 1773. – *Didona*, žanrovski određena kao dramska scena i *Pigmalion*, nazvan operom. Međutim, među Stjepanovom zaostavštinom sačuvani su, u rukopisima, „Kratak pregled sadržaja tragedije pod naslovom Skenderbeg“ i prvi prizor prvog čina drame u stihovima u pet činova *Veliki Kastrioti od Albanije, zvani Skenderbeg*. Takođe, na jednoj ceduljici Stjepan se deklarira kao autor tragedije o Skenderbegu, koja se pripisuje Paulu Dibisonu.

„Veliki Kastrioti od Albanije, zvani Skenderbeg“, tragedija u stihovima u pet činova od monsijora Stjepana Hanibala, princa od Albanije, pripisana gospodinu Dibisonu, autoru Tama-Kulišana, smještenom u Rue d' Enfer u Parizu (GAS, 641 D, A01934000886)

Drama u stihovima u pet činova
„Veliki Kastrioti od Albanije, zvani Skenderbeg“
(GAS, 641 D, A01934000883 i A01934000884)

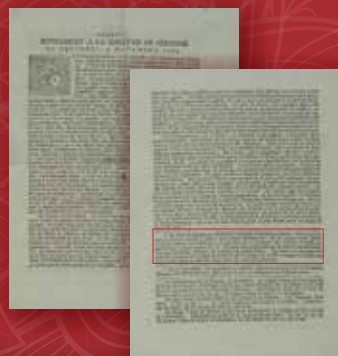
„Kratak pregled sadržaja tragedije pod naslovom Skenderbeg“
(GAS, 641 D, A01934000860 i A01934000861)

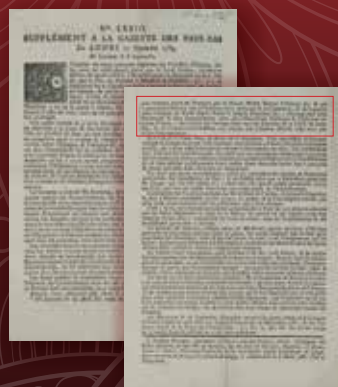
Moć štampe

Francuski saloni XVIII vijeka odigrali su ključnu ulogu u širenju prosvjetiteljskih ideja i kritičke misli, uspostavljajući dijalog (pa time i pismo i prepisku kao njegov pisani oblik) kao dominantni diskurs, koji je sam po sebi podrazumijevao razmjenu mišljenja i otklon od autoritarne misli i dogme aristokratskih i crkvenih krugova, pomjerajući instancu autoriteta u domen javnog mnjenja. Novine su u tome imale svakako odlučujuću ulogu. U društveni fokus tako su mogle da dođu različite teme koje su oblikovale javni diskurs, ali i omogućavale prodor u javnu sferu pojedinih ličnosti i njihovih ideja, koji su tako izlazili iz uskog kruga privatnosti i ličnih veza. Razmjena informacija postala je brza i dostupna.

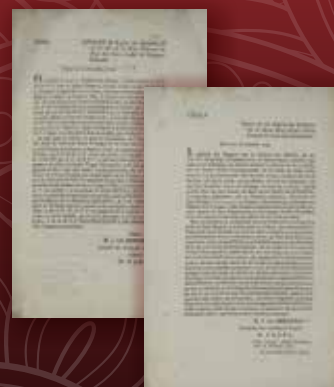
Stjepan je i te kako bio svjestan značaja i uloge novog medija i javnog mnjenja, te ih je obilato koristio i u književne i u političke svrhe. Nekoliko je puta u novinama puštao vijest o svojoj smrti, štampao neka svoja pojedinačna djela (jednu odu, npr.) i razasiljao ih na sve strane, ali i rezoluciju holandske vlade (i to na francuskom, holandskom i njemačkom), kojom je želio da pokaže da je ostao oštećen. U okviru njegove zaostavštine čuva se i nekoliko stranica iz različitih novina u kojima se objavljuje izlazak iz štampe prevoda na njemački njegovog djela *Histoire des Révolutions de la Politique, du Commerce & de la Guerre dans l'Empire de Russie, depuis Pierre I jusqu'à Catherine II*.

Kolonjska gazeta, 4. novembar 1785. godine
Upravo je objavljen njemački prevod Zanolovićevog djela *Histoire des Révolutions de la Politique, du Commerce & de la Guerre dans l'Empire de Russie, depuis Pierre I jusqu'à Catherine II*, dubljeg i žustrijeg od Političkog horoskopa Poljske i Alkorana istog princa. Knjiga se može naći u svim knjižarama Sajma u Lajpcigu i Frankfurtu na Majni; štampana je u Lajpcigu, o trošku Udruženja knjižara 1785, s geografskom kartom
(GAS, 641 D, A01934000854 i A01934000856)

Nizozemska gazeta, 12. septembar 1785;
vijesti iz Lajpciga od 15. avgusta
(GAS, 641 D, A01934000731 i
A01934000732)

Izvod iz Rezolucije holandske vlade
od 28. decembra 1784. godine,
na francuskom i njemačkom
(GAS, 641 D, A01934000888 i
A01934000890)

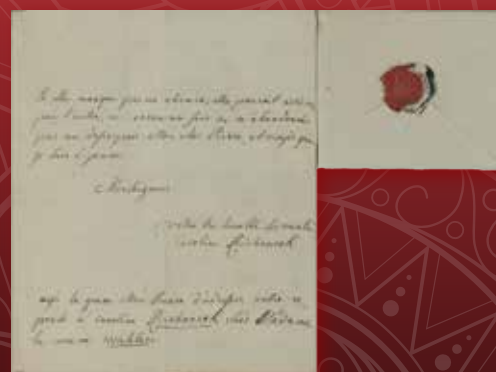
„Qualis vita, finis ita“

Svi pokušaji koje je Stjepan preduzeo da bi izdejstvovao traženo kod holandske vlade, kao i intervencije kod štatholdera princa Vilema Oranje-Nasaua nisu urodili plodom. Početkom aprila 1786. uhapšen je po izlasku iz francuskog pozorišta na zahtjev povjerilaca i pod stražom odveden u gostionicu „Kod zlatnog lava“, u građanski pritvor. Odatle je neprestano slao pisma svojim poznanicima i prijateljima, kao i molbe holandskoj vladi u kojima traži ako ne priznanje i nagradu, onda barem pravdu, ističući da ako griješi i ne može da naplati sopstvena potraživanja od povjerilaca, daće im ono što su mu izdaja i ljudska pohlepa ostavili – predaće im „jedan život odjeven u slavu“.

Ipak, sa svih strana pristizale su prijave o dugovima i prevarama, a stigla je na naplatu i afera sa Šomelom i Jordanom, zbog koje je, kako smo vidjeli, umalo izbio rat između Holandije i Venecije. Stjepana je naposljetku napustio i njegov vjerni prijatelj, Fridrih Vilhelm Drugi. U isto vrijeme grofica Kingston mu je pisala da nije u mogućnosti da mu pritekne u pomoć, jer je i sama u nezavidnoj situaciji, prekorijevajući ga zbog lakovjernosti i prevelike povjerljivosti prema onima koji ga iskorišćavaju. Uz njega su do kraja ostali Žozef Mandriljon i Paul Dibison. Ipak, 16. maja predat je sudu. Pritisnut ispitivanjima, za vrijeme kojih je davao kontradiktorne izjave, shvatajući da se našao u bezizlaznoj situaciji, zatražio je od stražara da mu za par zlatnih dugmadi nabavi bokal vina. Ispivši ga, 26. maja 1786. godine prerezao je sebi vene.

U pismu datiranom 30. maja, dakle četiri dana kasnije, Karolina Rajhenek piše da je čudi što od njega već duže vrijeme ne dobija odgovor i javlja mu da je postao „pere par l'amour, pere d' une charmante fille“ – „otac iz ljubavi, otac jedne prelijepo djevojčice“.

O njegovoj smrti izvijestile su gotovo sve evropske novine, a članak o Stjepanu koji je tim povodom objavio *L'Osservatore Triestino* 17. juna 1786. najtačnije, rekli bismo, sumira momenat u kojem je zavjesa na pozornici ove intrigantne i izazovne životne drame konačno spuštena: „qualis vita, finis ita“ – „kakav život, takav kraj“.

Pismo u kojem izvjesna Karolina Rajhenek obavještava Stjepana da je postao otac. Datirano je 30. maja 1786. godine, četiri dana poslije Stjepanove smrti (GAS, 641 D, A01934000228 i A01934000230)

○ AUTORKI

Stanka Janković Pivljanin diplomirala je i stekla zvanje master na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gdje je prijavila i doktorsku disertaciju o Stjepanu Zanočiću. Bavi se arhivskim istraživanjima, proučavanjem književnosti i kulture na Primorju, kao i fenomenom karnevala. Uredila je više monografskih izdanja iz kulturne istorije, za koje je i nagrađivana (ULUPUDS-ovom nagradom i nagradom Pressa mudrosti); autorka je projekta *Dani Mula*, koji je imao za cilj da ispita i valorizuje kulturno nasljeđe ovog malog mjesta, kao i izložbi *Maurović se vraća doma* i *Utisnuto pamćenje: tragom ćirilčke knjige iz Riznice SPC u Kotoru*. Živi na relaciji Beograd–Kotor.

Stjepan Zanočić
Brič, Albanac

